

Stanczik-Starecz Ervin

A lengyelek szeretett bolondja

Legendák és történelem a Stańczykokról...

Néhány történész azon szélsőséges véleményre jutott, hogy nem is élt az a híres-hírhedt, éles eszű, önmagát gyakran együgyűnek álcázó, királyok döntéseit befolyásoló, sőt merészen kritizáló, borozgató, olykor hosszú időig magányba vonuló, különös ember, aki aggastyáni kort megérve, ha nem is vált a lengyelek bölcsévé, nem is akarhatta, súgja a sugallat, de az emberi szeretetet, vidámságot és igazmondást sugározza a lengyelek számára. Hiszen az egész világon nincs szobra egyetlen udvari bolondnak sem, csak Lengyelhonban: a Stańczyknak. Hogy valóban élt, hadd támasszam alá magánjellegű érveléssel is, *expressis verbis*: itt vagyok! Stanczik, s apai nagyapám még úgy írta a nevét, mint a középkoriak, s családfánk ágai is szorosán körbeölelik az ő korát, melyben élt.

Magyarországon Mátyás gyönyörű reneszánsz udvara virágzott, amikor a csörgősípkás, suhanc létére a lengyel királyi udvar kedveltje, Sándornál (*Aleksander Jagiellończyk*), de fűzzük össze udvari szolgálatainak idejét, hisz Öreg Zsigmondnak is jó tanácsadója volt (*Zygmunt Stary*), és végül Zsigmond Ágost királynak (*Zygmunt II. August*), aki „*legkedvesebb beszélgetőtársának*” nevezte a bolondot.

A földi világ dolgai nem fontosak! Csak a szeretet és a haza. Az emberek locsognak-fecsegnek. Mire való mindez? Vanitatum vanitas. Tán ennyi lehetett identitásának és lételméletének esszenciája, de mindezt megkoronázta a lengyelség érdekeinek elkötelezett és szívós védelme. Ezt tartotta életében a legfontosabbnak, s tán ezért alakult ki körötte oly színes és gazdag anekdota-irodalom.

Már születési helye, ideje is megosztja a történészeket, irodalmárokat. A levéltári források szűkössége miatt egyesek úgy gondolják, hogy 1480–1570 között élhetett. Más szakemberek úgy tartják, hogy a Német Lovagrend elleni küzdelemben már részt vehettek a Stańczykok, nevezetesen a teuton lovagokra vészt hozó 1410-es grünwaldi csatában. Egy elblagi (Észak-Lengyelország) közkeletű história azt beszéli, hogy Grünwaldnál hét Stańczyk fiú indult harcba, de csak egy tért vissza élve, a legfiatalabb, s csak ennyit mondott anyjának: „Fiaid és bátyáim győztek.”

Na de mikor bukkanhatott föl a leleményes és szókimondó Stańczyk, több király kegyeltje?

Attételes oklevélbéli utalásként tudunk bizonyos Jan Stańczykról, aki II. Jagelló Ulászlótól kapott nemesi címerével kapcsolatban bizonyos módosításokat kérvényezett 1491-ben. Ő lenne tán három király híres udvari bolondja? Vagy talán inkább ő a vagyonszerző ős (primus acquirens), mivel, ha hihetünk a levéltári kutatóknak, a Niepołomicében szobrot kapott udvari csörgősípkás ekkor még csak 11 éves lehetett.

Fentiekből látható a Stańczyk-família bizonytalan eredete, de az mindenképp cáfolható ezen adatok alapján is, hogy Stańczyk alakját a lengyel reneszánsz írói és költői teremtették volna meg (Marcin Kromer, Łukasz Górnicki, Mikołaj Rej, Mikołaj Sęp Szarzyński). Ezt már csak szűk körű irodalomtörténeti csoport bizonygatja, fent említett írók, poéták műveire, áttételes bizonyítékokra hivatkozva.

Saját kutatásaim, valamint a Jagelló Egyetem munkatársaival folytatott levelezésem (1980–84) alapján arra a feltételezésre hajlok, hogy a család székhelye, ellentétben más kutatói körök véleményével, nem a Krakkó melletti Proszowicében lehetett, hanem a mai Malbork (volt Marienburg) közelében, egy lófárasztásnyira a Német Lovagrend fellegvárától, mondhatni, az ellenség szájában.

1437-ben Luxemburgi Zsigmond környezetében bukkan fel ismét egy Stańczyk. Zsigmond többször is tervbe vette a Német Lovagrend áttelepítését a magyar Délvidékre, pontosabban a Szörénységbe, hogy megakadályozza a török terjeszkedést. A lengyel csapások alatt meggyöngült teuton állam maradék hadereje

Stańczyk szobra Niepołomicében

így jobb szolgálatokat tett volna a német-római császár szerint. Mint tudjuk, erre soha nem került sor. Mindenesetre a Stańczykok egyike figyelemmel kísérte a Német Lovagrend sorsával kapcsolatos fejleményeket, mivel a németeknek nem változott ellenséges politikájuk a lengyelekkel szemben.

Ismeretes az is, hogy 1525-ben a krakkói posztótéren Albert von Brandenburg, a Német Lovagrend nagymestere vazallusi esküt tett I. Jagelló Zsigmond lengyel királynak, s így a teuton lovagok területe is teljes lengyel függőségbe került. (Bár nevüket Porosz Hercegségre változtatják, s itt a kizárólagosan elfogadott vallás a protestáns lett.) Ennek ellenére, Zsigmond megvédelmezi az elbai (északi) németekkel szemben, sőt a német-római császár, V. Károly ellenében is a fiatal perszonálállamot. Később a Porosz Hercegség szövetkezik más szórvány német etnikumokkal, s főként a német-római császári erővel, generálják a lengyel-litván perszonálunió szétesését, és hozzájárulnak közvetlenül vagy közvetve az ország területvesztéseihez. (Lengyelország legnagyobb területe 990 ezer négyzetkilométer volt története során. 1795-ben már a negyede sincs.)

Nos, ezekhez az esztendőkhöz, évtizedekhez (a porosz csalárdához) fűződik az egyik legfrappánsabb Stańczyk-anekdota, a fentiekben ezért is részleteztük a történelmi körülményeket.

Jagelló Zsigmondnak vadászni támadt kedve, mégpedig kapitális medvére. 1533-ban óriási barnamedvét küldtek neki Litvániából dupla vasketrecben,

állítólag majd tíz mázsát nyomott a vad. A niepołomicei erdőségekben szabadon is engedték, hogy a király kénye-kedve szerint elejthesse, s fejét várának lovagtermébe kitűzhesse mint trófeát.

A vadászat azonban rossz véget ért. A soktucatnyi felhajtó közül többeket szétmarcangolt a medve, és Zsigmond király feleségének, Sforza Bonának lova is megbokrosodott az őrjöngő vadállattól. A királynő lezuhant a nyeregből. Életét ugyan sikerült megmenteni, de mivel áldott állapotban volt, az ijedségtől és az elszenvedett sérülésektől elvetélt.

A szerencsétlenség után Zsigmond király elővette nagy haraggal Stańczykot – meséli az anekdota –, hogy miért menekült el gyáva módon a vadállat elől. Annyit válaszolt csupán az udvari bolond, hogy az ő eliszkolása teljesen érthető, mert nála jóval nagyobb vitézek is megfutamodtak, de az észveszejtő bolondság volt, hogy az egyszer már ketrecbe zárt medvét újra szabadjára engedték...

Stańczyk nem csupán a sikertelen medvevadászatra gondolt, hanem hogy kár volt Poroszország létrejöttének támogatása és megvédése, hisz újra ellenségekké váltak.

Magyarán: a Porosz Hercegség kordában tartása ugyanolyan nehéz lesz, mint az elszabadult vérmedve újrabefogása vagy leterítése... *Porosz hódolat (Hold pruski)* című festményében Jan Matejko, a lengyel romantika korának legnevesebb történelmi festője örökítette meg a posztótéri vazallusi fogadalmat is, amit soha nem tartott meg a Német Lovagrend utódállama.

Stańczyk búslakodik Szmolenszk elvesztése miatt (Jan Matejko, 1862)

Báthory Pszkov alatt (Jan Matejko, 1872)

Matejko több alkotásában is alteregójának választja Stańczyk alakját (saját arcát festi a képeibe), aki a lengyelég nagy nemzeti problémáival foglalkozik. Különös feszültséget, ambivalenciát kölcsönöz ezeknek a képeknek, hogy egy bohócruhás férfi a haza legnagyobb kérdésein tépelődik (pl.: *Stańczyk búslakodik Szmolenszk elvesztése miatt*; melynek 21. századi aktualitásáról nem is szólok, hisz a nagy lengyel–litván korszak több századában Szmolenszk a pánok országához tartozott.)

A romantika korának alátűnése után is több karakteres, nagyszabású festő kedvelt témája Stańczyk, még ha elvonatkoztatott, egyéni formában is. Leghíresebbikük Leon Wyczółkowski.

A 16. század derekától a 17. század közepéig tartó időszak kétségtelen a középkori Lengyelország aranykorát jelenti, melyben az erdélyi Báthori István (1576–86) is fényes győzelmeket aratott. A legfontosabb, hogy Rettegett Iván hatalmas seregeit, melyek a Balti-tengerhez kerestek kijáratot, korridorot, visszaszorította és békekötésre kényszerítette, s egyben visszaszerezte Livóniát (a mai Lettország és Észtország területe). Rettegett Iván, ki főpapját is küldött-ségebe vette, ajándékokkal halmozta el Báthoryt.

III. Vasa Zsigmond (1609–18) lengyel király uralkodása alatt érte el a közel egymillió négyzetkilométeres országterületet Nagy-Lengyelország. Kevesen tudják, hogy Stanisław Zółkiewski nagyhetman 1610-ben a számbéli fölényben levő orosz csapatokat legyőzve, elfoglalta Moszkvát, s a behódoló orosz bojárok a kezére adták IV. Vaszilij cárt, akit fogolyként Varsóba szállítottak. Sőt, az orosz bojárok följánlották Zsigmond fiának magát a cári trónt is, de az akkor uralkodó vallási türelmetlenség miatt a lengyel király ezt nem tartotta biztonságos politikai-diplomáciai megoldásnak. Mindenesetre két évig időztek a lengyel pánok Moszkvában.

Nos, ezekre a dicsőséges időkre, Stańczyk hazafiságát megidézve, számos 19–20. századi költő, író utal. Bár ekkoriban már körbelengi az ő alakját a lengyel honfiúi eszmény titkos aurája. De az is igaz, ahogyan fordult a lengyel történelem sorskockája, s a nehéz idők próbája következett, akkortájt még inkább szeretett személyé vált a királyi udvarok bolondja, bíztak a titkos lengyel nemzeti erőben, mely nem más, mint az isteni kegyelem kisugárzása, s a régiek fohásza: *„Bolhácskák – szól a bohóc, csak haragítsatok –, // Phü! Elfújom a gyertyát, s nézhetek, hol vagyok”* – írta volt Jan Kochanowski *A bohóc* című kétsorosában, nyilvánvalóan Stańczykra utalva, nemzete iránti rendíthetlenségére.

1772 és 1795 között háromszor osztják fel Nagy-Lengyelországot a régi kegyeltek, megvédettek és magukat féltestvéreknek hazudott hatalmak. *„Hiszem – él a nemzet, mert tűri a kést,...”* – írja Cyprian Norwid keserűen, 1881-ben. De még előbb, mikor a magyarság is élet-halál harcát vívta 1848/49-ben, Juliusz Słowacki híres, *Hogyha lengyel...* című poémájának utolsó versszakát gyakran idézték: *„Bizony nem húsból, nem is vérből állnak, // kísértet-hősök, azok bizonyára, // lélekért íme lélekkel csatáznak, // ég tüzét szórják a páncél vasára.”* – Ez a meg nem adás és az összefogás ereje! Ami igazából összefűzi a lengyelt és a magyart. (Mint a mi nyolcvan huszárunk határtalan kitartása!!!)

Közben cibálják a hatalmas koncot a vértől megrészegülve. Elsőként a poroszok, kik Grünwaldtól kezdve csúsztak-másztak, mindenkit kiszolgáltak gerinctelenül. Megkapják Lengyel-Poroszországot, Ausztria Galíciát, Belorusz-szia nagy részét, Livland lengyellakta területeit. 760 000 négyzetkilométert – négy millió lengyelt vesztett Lengyelország!

Pedig időben figyelmeztetett Stańczyk: kár volt a medvét újra szabadon eresztetni!

Ismert tragédia ez a magyarok számára is: a „régii, jó barátok” kockát vettek köntösünkre!

Trianon álbékekötésekor szétszaggatták a magyart, s megágyazták a második világháború kitörésének biztos vulkánkürtőjét, s a többi szomszédos, általuk keletinek mondott ország közt a bizalmatlanságot, álságot s a testvérháború konkolyát vetették el, miközben ők sznobisztikus békében dőzsöltek.

Soha nem feledem. 1978-ban jártam Jurisics Miklós megszentelt váránál. A kapubejárat bal oldalán fehér márványba vésett szavakra figyeltem föl: *„Köszönjük a művelt Nyugatnak, hogy ezer éven át védhettük őket... özv. Keletinél – 1920. június 4.”* – Ennyit a keletiségről...

Visszatérve a Stańczyk-históriára: a „bolond” utóhistóriája mind a mai napig sem ért véget. Az időrendet azért betartva elmondhatjuk, hogy az akkor már függetlenségét vesztett (1795-től 1918-ig) Lengyelország negatív és pozitív erői is felhasználták Stańczyk honszeretetét, persze a maguk javára fordítva, ahogyan ez a politikában szokásos.

A konzervatív, sőt megalkuvó értelmiség *Teka Stańczyka* címmel 1869–70 közt nyomtatott füzetekben terjesztette, hogy a nemzeti függetlenség kivívása fegyveres úton értelmetlen, kössenek békét a Habsburgokkal, sőt fejlesszék a kereskedelmet országaik között. Ne felejtjük: a magyar-osztrák kiegyezés 1867-ben jött létre! És azt sem, hogy jó száz évvel korábban a Habsburg Biro-

dalmat Lengyelország mentette meg Bécs alatt az iszlám áradattól. (Az osztrák hála!) Lengyelország az osztrák, orosz, porosz satuba volt szorítva.

Voltak azért harcosabb, hazaszeretőbb lengyelek is, kik Stańczyk igazi hon-szeretetét követték ebben a rettentő nehéz helyzetben is. A hazaáruló és gyáva Ludwik Wodzicki, Józef Szujski és társainak felkelés megszervezésével válaszoltak, annak ellenére, hogy három óriás vette körbe Lengyelhont.

Magyarország és Lengyelország egyaránt az első világháború végén nyerte vissza függetlenségét. A lengyelek negyed századon át tartották keleti határait az orosz nyomással szemben; Magyarország hozzávetőleg szintén ennyi ideig tartotta féken az oszmánt, hogy ne nyomulhassanak Európa szívébe. A nyugati országok megbecsülése még egyelőre hiányzik ezért a hatalmas véráldozatért...

Végezetül bemutatnám a Stańczykok egyetlen ránk maradt, feltételezett címerét, mely birtokomban van. Familiáris címermondata: Deo duce, comite gladio (Isten vezérel, a kard oltalmaz).

Források:

- Józef Kraszewski, *Stańszykowa kronika*, Wilno, 1827
 Stańczyk opis ujący lekarzy, KŁOSY XIX. – 1883
 Wójcicki K., *O Stańczyku*, Dz. Warszawa, 1827 VII; Rozm.,
 Lwów 1827. Kłosy XIV.
 Mihail Bobrzyński, *Stańczyk, odcczyt*, Czas 1883. Nr. 51.
 Mihail Bobrzyński prof., 1883. Nr. 46. – Nowa Reforma